

A Magyar Tudományos Akadémia elnökei és főtitkárai

*Szerkesztette
Szilágyi Adrienn*

MTA HUNREN

Budapest, 2023

A kötet a Magyar Tudományos Akadémia és Könyvtára alapításának 200 éves évfordulója, az MTA200 ünnepi programsorozata keretében, az Akadémia támogatásával jelent meg.

© Szilágyi Adrienn, 2023

© Szerzők, 2023

© Magyar Tudományos Akadémia, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2023

ISBN 978-963-416-384-8

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás,
valamint a fordítás jogát, az egyes tanulmányokat illetően is.

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia és a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Nyomdai előkészítés: HUN-REN BTK Történettudományi Intézet

Tudományos Információs Osztály

Vezető: Kovács Éva

Olvasószerkesztő: Bardi Erzsébet, Kovács Éva

Képszerkesztő: Kocsis Gabriella

Tördelés: Demeter Gitta

Nyomdai munka: Pauker Holding Kft., Budapest

Felelős vezető: Strausz Éva

Szentágothai János

Quæstio

A hit(el)es elnök

Szentágothai János akadémiai elnök életével, tevékenységével kapcsolatban számos kifejezést, „kulcsszót” használhatunk: Akadémia, egyetem, kutatás, család, országgyűlés, kertészkedés, szkepticizmus, protestantizmus... A róla nyilatkozók mindegyike mást emel ki, mást hangsúlyoz ezekből, de vallásosságát, azt, hogy hívő volt, és meggyőződése egész életét meghatározta, mindenki megemlíti.

CSALÁD, GYÖKEREK

Szentágothai János 1912. október 31-én született Pestújhelyen, Schimert János néven. Édesapja Schimert Gusztáv, erdélyi szász származású orvos, sokgenerá-

Pestújhely, 1912. október 31.

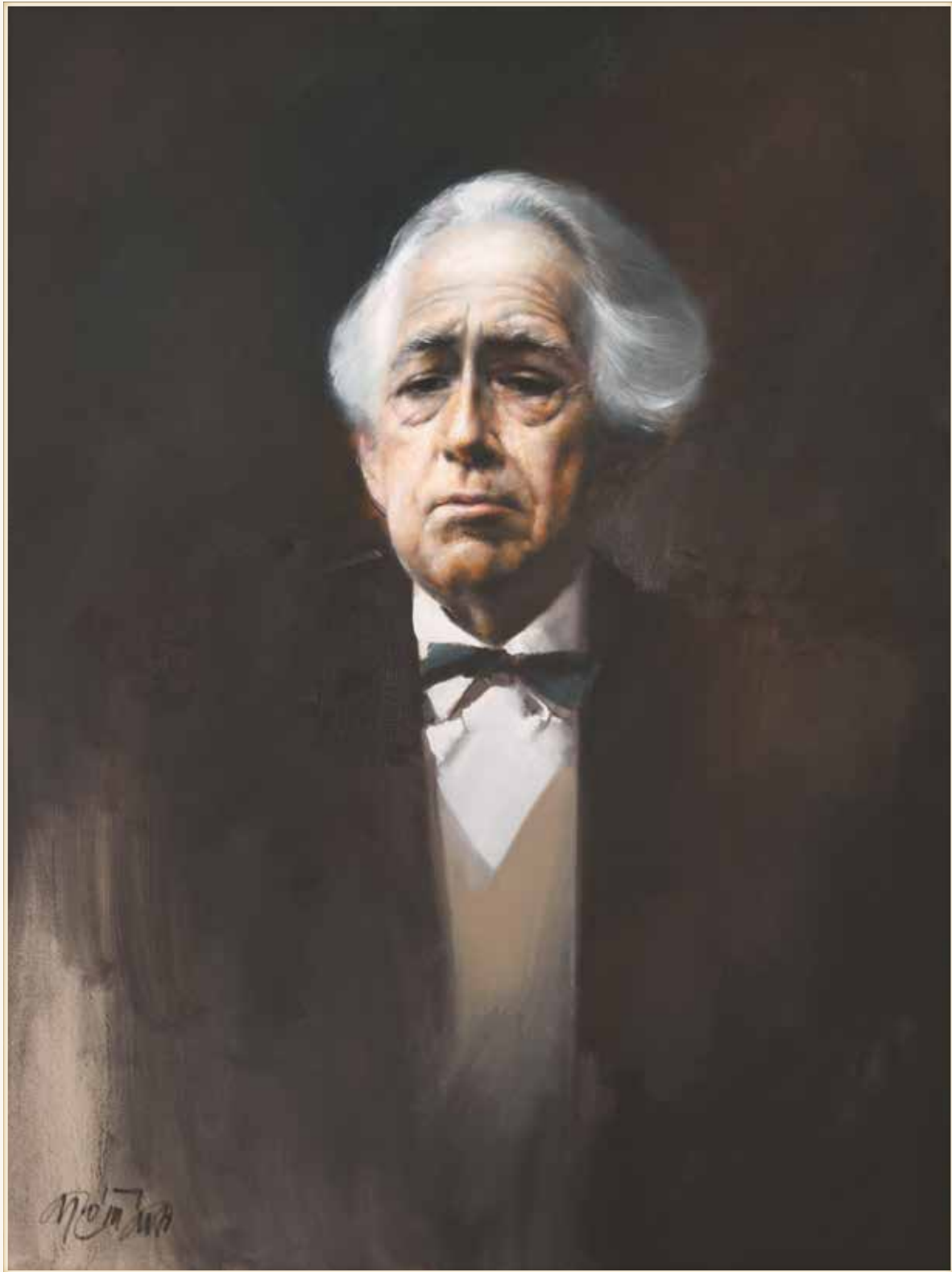
Budapest, 1994. szeptember 8.

1976. október 26. –
1985. május 10.

I/14. Gyémánt László:
Szentágothai János
2002

ciós orvosdinasztia tagja, édesanyja Antal Margit, székely és magyar nemesek ivadéka volt. Az apa a Hangya Szövetkezet Erzsébet Kórházának főorvosaként a testi-lelki gyógyítást egyaránt művelte, olvasta az analitikusok műveit, és alkalmazta a homeopátiát is, 1935-ben szervezésével tartották Budapesten a Nemzetközi Homeopátiás Liga X. Kongresszusát.¹ Schimert az evangélikus, felesége a református vallásba született, de ami ennél lényegesebb, kereszténységük korántsem pusztán névleges volt: puritán-pietista gyakorlatot követtek, az édesapja hitbuzgalmi műveket is írt.² Schimert Gusztávot gyülekezetalapítóként is számon tartják: az 1910-es évektől egy budapesti kalaposmester lakásában bibliaórákat vezetett, amit Kiss Ferenc orvosprofesszor egyetemi dolgozószobájában folytattak. 1924-ben intézményesült a társaság, ekkor jegyezte be a hatóság, hogy Keresztyén Testvérgyülekezet néven hetente egyszer bibliaórát és istentiszteletet tartanak Kiss professzor lakásán.³ A Schimert házaspár tisztas jómódban élt, hat fiuk született, közülük öt érte meg a felnőttkort, és mind az öten az orvosi hivatást választották.

A családfő bensőséges vallásossága és kemény munkája példaként állt a gyermekek előtt. Az édesanyjuk vaszigorral nevelgette a fiúkat, kíméletlenül megtorolva a hazugságot és a tiszteletlenséget, különösképpen a személyzettel kapcsolatban.⁴ A gyermekkor sok szabad játékkal, természetjárással telt, a testvérek egymás pajtásai voltak. A második fiú, János diákkorában eleinte egyáltalán nem tűnt ki képességeivel, inkább rossz eredményeivel: „én az iskolát egy rossz tanuló – az utolsó két év kivételével rossz tanuló –, hülyének tartott szemszögéből éltem át” – emlékezett vissza.⁵ Családtagjai mulatságosnak tartották a kisfiú gyakori ábrándozásait, ügyetlenkedését, és a Pechvogel gúnynevet akasztották rá, amit „Pichrl”-nek rövidítették. Ezt a magyar játszótársak Pityunak hallották, és így használták, tehát ennek nyomán családja és a legközelebbi barátai is Pityunak szólították a professzort.

Természetesen a gyermekkori ügyetlenkedés nem jelentette azt, hogy a fiúk nem részesültek megfelelő képzésben: svájci nevelőnő foglalkozott velük, és János a Cukor utcai elemi elvégzését követően a német tanítási nyelvű,

budapesti Németbirodalmi Reáliskola (Reichdeutsche Realschule) diákja lett. Az elitiskolát eredetileg német anyanyelvű diplomaták gyermekeinek alapították, az első világháború után azonban magyarok is beiratkozhattak. A Schule magas szintű nyelvi képzést (német, magyar, angol, francia) biztosító, koedukált, humanista szellemű, biflázás helyett a gondolkodás és a tudásalkalmazás fontosságát hangsúlyozó intézmény volt, ahová ekkoriban zsidó szülők is szívesen írták gyermekeiket, akik 1939-ig felekezetük szerinti hitoktatásban részesülhettek.⁶ Schimert János ebben az iskolában érzett rá a tudás, vagyis inkább a megismerés ízére. Az áttörés hetedikes reáliskolás korában történt meg, amikor felboncolta egy pocok agyát, és megfogta az a rend, ugyanakkor a sok megválaszolandó kérdés, ami a vizsgálata során eszébe ötlött. Ettől a pillanattól kézenfekvő volt számára, hogy az orvosi egyetemet, az agykutatást választja hivatásául.

A PÁLYA KEZDETE

A budapesti tudományegyetem orvoskarán már az első félévben kiemelkedett a többiek közül, és csakhamar Lenhossék Mihály fogadta munkatársául, demonstrátorként alkalmazták a Tájbönc-tani Intézetben. 1933 májusában pályadolgozata elnyerte az orvoskar jutalmát.⁷ Az 1933–1934-es tanévben díjtalan gyakornoki teendőkkel bízták meg – érdekesség, hogy a nála két évvel idősebb bátyjával, ifjabb Gusztávval egy időben –,⁸ majd díjas gyakornok lett. Már diplomaszerezése előtt felolvasásokat tarthatott a Magyar Tudományos Akadémián, a III. Tudományos Osztály ülésén.⁹ 1936-ban vehette át általános orvosi oklevelét, a tehetséges fiatalember egyelőre az egyetem kötelékében maradt.

Nem sokkal a diplomaszerezést követően, 1938. június 3-án házasságot kötött Schimert János orvos és Biberauer Alice elemi iskolai tanítónő. A menyasszony édesapja Biberauer Richárd református lelkész, a Filadelfia Diakoniszta Intézet és a Bethesda Kórház igazgató-lelkésze, a protestáns egyházi megújulás (belmisszió) elkötelezett mun-

katársra volt.¹⁰ A házaspár otthonról hozott értékrendje és neveltetése hasonló volt, így mindkettejük életét meghatározta a megélt hit, amelytől később sem távolodtak el. Nagy szeretetben éltek együtt, három lányuk érte meg a felnőttkort, mindegyikük az orvosi hivatást választotta.

A fiatal Schimert János fényes pályát remélhetett: kutatott és tanított. Az 1940–1941-es tanévben már adjunktus volt Kiss Ferenc mellett,¹¹ majd az egyetem elvégzése után Svájcban is volt lehetősége továbbképezni magát. A történelem azonban közbeszólt: a hitlerizmus térnyerésével, az ország háború felé sodródásával eltűnni látszott az a világ, amelyet később a professzor boldog békeidőként emlegetett, és ami neki a második világháború előtti időszakot jelentette. A német befolyás elleni tiltakozás készítette arra, hogy magyarosítsa a vezetéknevét. 1940. október 28-án kapott engedélyt a névváltoztatásra, egy rokoni birtokról a Szentágothai nevet vette föl.¹² A békeidőknek tehát hamarosan vége szakadt, és bár Szentágothai sokáig nem került a frontra, a maga sajátos módján mégis harcolt: az üldözötteknek hamis papírokat szerzett.¹³ Emellett természetesen folytatta munkáját, amit a Magyar Tudományos Akadémia is elismert: 1943-ban ő nyerte el az együttesen kezelt adományokból és hagyatékokból képződött jutalmat, a *Vizsgálatok a központi agyidegpályák mozgásáról* című művével.¹⁴

Szentágothai Jánost végül 1944-ben hívták be katonai szolgálatra, a nagyváradi hadikórházban egészségügyi feladatokat látott el. Később amerikai hadifogságba esett, ahol tizedesi rangja ellenére kórházparancsnokként működött.¹⁵ Végül 1946-ban térhetett haza. Erre az időszakra esik egyik legnagyobb hatású művének, a Kiss Ferencsel együtt jegyzett, de általa illusztrált kézikönyvnek a megjelenése. A három, illetve két kötetben kiadott, több mint harminc nyelvre lefordított, nyolcvanöt kiadást megérő *Az ember anatómiájának atlasza* „hazai és nemzetközi sikere jól átgondolt szerkezetében és természethűségében rejlik”.¹⁶ A grafika nem csupán a kutatóorvos rendkívüli anatómiai tudásáról és jó pedagógiai érzékéről ad tájékoztatást, hanem az illusztrátor kétségtelen képzőművészeti tehetségéről is. Szentágothai ugyan a művészettel csak műkedvelőként

foglalkozott – szabadidejében akvarelleket festett –, de láthatóan ehhez is jutott neki elegendő találmány.

AZ ANATÓMIA PROFESSZORA

1946-ban Szentágothai a pécsi egyetemen (akkori nevén Erzsébet Tudományegyetem, majd Pécsi Orvostudományi Egyetem), az Anatómiai Intézetben kapott vezetői kinevezést. A háború igencsak megtépázta az intézményt, legalábbis a személyi állományt illetően, bár a jól felszerelt laboratóriumok rendelkezésre álltak. Szentágothai nagy lelkesedéssel látott neki az új munkatársi gárda, új tudósgeneráció kinevelésének, és tanítványainak sikere jelentette számára a valódi örömet. A körülmények nem voltak minden tekintetben ideálisak: a professzornak nem volt lakása, az intézetben élt családjával, de ez nem jelentett számukra különösebb problémát. A kislányai ott játszottak a kutatók körül, időnként a bonctermet is játszósobának használva. 1950-ben kerülhetett sor a különálló lakásba költözésre, amikor Szentágothai János elnyerte a Kossuth-díjat. Az elismeréseknek már ezelőtt sem volt híján, hiszen 1948-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották, értekezésének címe *Mozgató és vegetatív idegmagvak funkcionális tagozódásának általános törvényszerűségei*.¹⁷ Szentágothai intézete nemzetközi hírű intézménnyé vált, és ő igyekezett is, hogy jegyzett műhelyként tartsák számon az iskoláját, mely főként a szinaptológia kutatása területén jeleskedett, illetve egyéb kérdésekben járult hozzá az idegrendszer működésének megismeréséhez. Munkatársait a nemzetközi, elsősorban angol nyelvű publikálásra bátorította, olykor maga volt a nyelvi lektoruk. A hallgatók között is tudnivaló volt, hogy a neurobiológia kutatásának központja Pécs, és a leglelkesebb egyetemisták Budapestről is elutaztak a baranyai városba, csak hogy ingyenes gyakornokként a csapatában dolgozhassanak. A professzor később úgy értékelte a pécsi éveket, hogy a kiépülő diktatúra ellenére nagy elégedettségben éltek munkatársaival, hiszen azzal foglalkozhattak, ami örömet és sikerélményt adott nekik. Az egyetemi légkör támogató volt, és a kuta-

tók, oktatók jó társaságot is jelentettek: a résztvevők közös vacsorákról, nagy kirándulásokról számoltak be, ahol Szentágothai műveltségét, gyakorlati készségét és humorát is megcsillogtathatta. A budapesti házaspár jól beilleszkedett a pécsi közegbe, korántsem száműzetésként fogták fel az ott töltött időt. Nem titkolták vallásos meggyőződésüket sem: az anatómus professzor bibliaórákat tartott, és 1945 és 1949 között – ameddig lehetett – a pécsi református presbitérium tagja volt.¹⁸

1956-ig harmonikus és gyümölcsöző volt a család pécsi élete, amikor is veszélybe került ez a biztonság. 1956. október 31-én alakult meg a Pécs Város és Baranya Vármegye Értelmisége Forradalmi Tanácsa, Szentágothai professzor elnöklétével.¹⁹ Ez nem maradhatott következmények nélkül: 1957-ben az egyetemen fegyelmi vizsgálat indult ellene e tisztsége miatt, különösen azért, mert a tanácson ő elnökölt, amikor elfogadták a Dunántúli Nemzeti Tanács 14 pontját,²⁰ valamint a forradalmat támogató kijelentései miatt is támadták. A tárgyaláson enyhítő körülményként szerepelt, hogy az egyetemi pártbizottság tagjainak menedéket ajánlott, amikor rászorultak. Végül írásbeli megrovást kapott, és az Akadémián is elmarasztalták.²¹ Szerepvállalása járhatott volna súlyosabb következményekkel is, ennek elkerülésében bizonyára az állampárt képviselői által regisztrált embersége játszott szerepet.

1963-ra már elévülhetett ez a „botlás”, ugyanis kinevezték a Budapesti Orvostudományi Egyetem Anatómia Tanszékének az élére. Így tehát visszakerült Budapestre, a régi gyakornoki szobáját foglalta el. Nagy kedvvel folytatta a munkáját, a kisagy- és nagyagykéreg működésével, valamint többek között kísérleti agykutatással, a gerincvelői és agytörzsi pályákkal, továbbá a reflexmechanizmusokkal foglalkozott. A kutatás mellett kiváló előadásokat tartott: „Anatómiai előadásai szenzációszámra mentek. Nem volt a világon még egy ember, aki olyan lenyűgöző előadásokat tudott volna tartani az orvosi képzés lehető legszárazabb tárgyáról” – emlékezett az egykori tanítvány, Gulyás Balázs neurobiológus professzor. Óráin a legkülönbözőbb témák kerültek elő – a gasztronómiától a képzőművészetig –, ráadásul rendkívül élvezetes stílusban adta

elő figyelemre méltó tapasztalatait, meglátásait, melyek mind azt szolgálták, hogy hallgatói minél teljesebben értsek meg az anyagot, természetesen a látókörük bővítése mellett. „Mágikus erejű – de mindvégig racionális” módon kommunikált,²² amelynek természetesen az ismeretterjesztő előadásaiban is nagy hasznát vette. Diákjainak többsége kimondottan élvezte az anatómiaórákat, a professzor ragyogó stílusának és mégis ismeretgazdagnak leírt előadásait, így később, amikor már akadémiai autó vitte az egyetemre, kedélyesen mondogatták egymás között: „Siesünk, itt a Szent János a népautóban.” Ám erről Szentágothai is értesült, hiszen – és ez humorérzékét bizonyítja – ő örököltette meg ezt az elmés kis megjegyzést.²³

AKADÉMIAI KARRIER

Az akadémiai autó azért járt Szentágothainak, mert időközben a Magyar Tudományos Akadémia első emberévé vált. A budapesti állás elfoglalását követően beindult akadémiai karrierje. 1967-ben az MTA rendes tagjává választották, 1968 márciusában *Neuronhálózatok és neuronhálozati modellek* címmel olvasta fel székfoglalóját. Rendes taggá választásától kezdve folyamatosan akadémiai tisztségeket viselt. Megválasztásától 1973-ig a VIII. Biológiai Tudományos Osztályának osztályelnöke volt (1970-ig osztályelnök néven), ezután 1976-ig az Akadémia alelnöke. 1976 augusztusában elhunyt a regnáló elnök, Erdey-Grúz Tibor, ezután a közgyűlés Szentágothai Jánost bízta meg a tisztség betöltésével, így 1976. október 26-tól akadémiai elnöki funkcióban működött. Tevékenységével kapcsolatban semmiféle kifogás nem merült fel, közmegebecsülésnek örvendett, így 1977 májusában, majd a ciklus lejártával, 1980 májusában (ismét) elnökké választották; tisztségét 1985. május 10-ig viselte.

Tudományos munkásságát tehát továbbra is rendkívül eredményesen folytatta, de tudománypolitikai, tudomány-szervezői vonalon is jelentőset alkotott. Alelnök volt, amikor Erdey-Grúz Tibor megbízta az Elnökségi Közoktatási Bizottság vezetésével, melynek célja a 20. század végi mű-

veltségmodell kialakítása volt. A professzor hatalmas apparátussal dolgozott együtt: mindazokkal, akik a kérdéshez érdemben kapcsolódni tudtak. Az albizottságokat a kor legnevesebb tudósai vezették. Megalkották a műveltség reménybeli szerkezetének vázlatát, mely hét nagyobb területre vonatkozott: nyelvi-kommunikációs, matematikai, természettudományi, történelmi-társadalmi-politikai (társadalomtudományi), esztétikai, testi (szomatikus) és technikai ismeretekre, készségekre. Ezek kialakításában kiemelkedő szerepet szántak a nevelésnek, mely egyaránt jelentette a kívánatos ismeretanyag megújítását és a formai elemek átgondolását, és magában foglalta a pedagógusok képzését is. Tantárgyak helyett nevelési területekben gondolkodtak, interdiszciplináris szemlélet, elmélet és gyakorlat helyes egyensúlyára törekedve. Újdonságnak számított, hogy a művészetoktatásra vagy inkább művészetközvetítésre is nagy hangsúlyt helyeztek, akárcsak a testi-lelki egészségre nevelésre.²⁴ A koncepció összességében – bár hangsúlyozottan nem csupán Szentágothai dolgozott rajta – magán viselte az orvosprofesszor keze nyomát. Némi túlzással olyan „reneszánsz” emberek vagy éppen olyan korszerű és sokoldalú ismerettel és készséggel rendelkező emberek nevelését célozta meg, amilyenek őt is tartották kortársai. A Közoktatási Bizottság tevékenysége elismerést keltett a tudóstársakban, bizonyára ezért is történhetett, hogy amikor Erdey-Grúz Tibor sajnálatos módon elhunyt, kézenfekvőnek tűnt a széles látókörűnek és agilisan tartott Szentágothai professzor elnökségre jelölése. Pach Zsigmond Pál vetette fel Szentágothai nevét, és az akadémikusok egyetértettek abban, hogy ő töltsen be – a következő évben esedékes tisztújításig megbízással – a tisztséget, majd egy év múlva elnökké választották.

Ebben az időszakban az egyik legnagyobb jelentőségű kérdés a bős–nagygyarosi vízlépcső megépítésének ügye volt. A vízlépcső tervezésével kapcsolatban mindössze néhány részletkérdésben keresték fel a szakbizottságokat, de az MTA hivatalos állásfoglalást kiadni hivatott elnökségéhez nem fordultak. Az akadémikusok – élükön Szentágothaival, és nem csupán szervezeti értelemben – fenntartásaikat hangoztatták a terv kapcsán, felvetve a környezet-

védelem és a gazdaságosság kérdését. Az 1983 áprilisában az MTA Operatív Csoportja által elkészített, a *Gabcsiková (Bős)–Nagygyarosi vízlépcsőrendszer adott műszaki megvalósítása esetén várható környezeti hatások előrejelzése* című dokumentum döbbenetes várható következményeket vázolt fel minimális előnyökért cserébe. Ennek ellenére az 1984-ben kihirdetett, csehszlovák–magyar államközi szerződést lefektető törvényerejű rendeletben mégis – a korábbi, 1978-as, szintén törvényerejű rendeletnek megfelelően, némi módosítással – az építkezés megvalósítása mellett döntöttek az illetékesek.²⁵ Az Akadémia 1985-ben szintén megfogalmazta szakmai ellenvetéseit, és a Vízügyi Tudományos Tanács hatástanulmányt készített, azonban ez sem vezetett eredményre. Ugyan 1985-ben – többek között az alternatív Nobel-díjas Duna Kör civil szervezetnek köszönhetően – az építkezés szüneteltetése mellett döntöttek, a vízlépcső körüli harc korántsem ért véget. Mindenesetre a vízlépcső szimbólumává vált az értelmetlen, káros pártállami döntéseknek és a civil szerveződésnek, az ellenzéki mozgalmaknak is. Szentágothai János mindvégig következetesen kiállt a tervezett beruházás ellen, a tudomány nevében.

Elnökségi ideje alatt nem csupán országos jelentőségű ügyekkel törődött. A professzor fontosnak tartotta, hogy minden munkatársához kedves és figyelmes legyen: részben édesanyja tanítása köszönt ebben vissza az alkalmazottakkal kapcsolatban, részben mert biztos volt abban, hogy jó hangulatú munkahelyen, emberi és emberséges vezetővel hatékonyabban megy a munka, így egyfajta befektetésként tekintett a kedves szavakra.²⁶ Talán tudóstársai lelki jóllétét elősegítendő újulhatott meg az akadémikusok szabadidejének eltöltésére létrejött intézmény, a Tudós Klub is.²⁷ Kollégái megbecsülését, pontosabban emlékezetük méltó módon történő megőrzését célozta meg a kegyeleti határozat, mely a Mező Imre – ma: Fiumei – úti temetőben tudósparcella létrehozásáról, valamint az ottani és a Farkasréti temető tudóskolumbáriumában történő temetkezésekről rendelkezett.²⁸

Elnökségi idejéhez több, az Akadémia működését érintő módosítás is köthető. A 26/1979. sz. elnökségi ha-

tározat értelmében a testületi szervek tisztújítására ezentúl – a főtitkárhoz és helyetteseihez hasonlóan – nem három-, hanem ötesztendőnként kerül sor, hogy elképzeléseik megvalósítására nagyobb lehetőség nyíljon,²⁹ (mellesleg az országos ötéves tervekhez is igazodhattak). Szentágothai volt az előterjesztője az akadémiai kiadványok könnyebb, hatékonyabb és gyorsabb megjelentetésére vonatkozó elnökségi határozatnak, mely a színvonalemelést volt hivatott elősegíteni.³⁰ A 74/1965. sz. elnökségi határozat módosításával 1979-ben elnökségi belső határozatot hoztak az Akadémia testületi szerveinek szavazási módjáról. Ennek értelmében a tartózkodó szavazatokat figyelmen kívül kell hagyni, és azok nélkül kell vizsgálni, hogy létrejött-e az egyszerű többség. Amennyiben a tartózkodások száma az érvényes szavazatok több mint egyharmada, akkor szükséges megismételni a szavazást.³¹ Utóbbi rendelkezéssel, pontosabban az új főtitkár kinevezésével kapcsolatban csakhamar némi bonyodalom támadt. Az 1980. május 9-i közgyűlésen a jelölőbizottság az első ciklusát kitöltött ad-digi főtitkár, Márta Ferenc helyett Pál Lénárdot javasolta. A 185 szavazó közül Pál Lénárdra 85 igen, 71 nem, 20 tartózkodás érkezett, 9 szavazat érvénytelennek számított, ami azt jelentette, hogy – a belső határozat értelmében – a közgyűlés javasolja a kinevezését, azonban az akadémikusok egy része kifejezte elégedetlenségét a konklúziót illetően. A Minisztertanács engedett, és Pál Lénárdot nem nevezték ki azonnal, „csupán” változatlanul ő volt a jelölt az egy hónappal később, június 11-én megtartott közgyűlésen. Ezen Szentágothai János előljáróban elmondta, hogy a tagság egy része kevéssel a májusi közgyűlés előtt értesült Márta Ferenc főtitkár mandátumának lejártáról, és az ülés sem volt kellően előkészítve, bizonyára ez magyarázza ezt az eredményt, ezzel tulajdonképpen az elnökség, az elnök felelősségét hangsúlyozta.³² Az ülésen részt vevő KB-titkár egyetértett hozzászólásával – vélhetően a pártnak volt ez a hivatalos narratívája –, így kerülhetett sor az új főtitkár jelölésének elfogadására. Szentágothai János elnökként elismertnek és népszerűnek számított tudóstársai körében. 1985-ben, amikor akadémiai elnökségi ciklusa

letelt, kollégái négy évtizedes kutatói-oktatói, valamint tudományszervezési munkásságáért nagy többséggel neki ítélték az akadémiai aranyérmét.

ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐKÉNT

A professzor – saját elbeszélése szerint – akadémiai elnökségi ciklusának lejártával meglepetéssel olvasta a nevét az országgyűlési képviselőjelöltek között.³³ A korszakra jellemző szabad választás hiánya természetesen azt is jelentette, hogy számos esetben maguk a jelöltek sem választhatták meg, óhajtanak-e képviselőként működni. Szentágothai professzor neve bizonyára munkássága elismeréseként került a jelöltek listájára. Bár meglepődött, valamiféle végzettség-rűsület látva benne, elfogadta a felkérést, amit később drámai vétségként értékelt.³⁴ Így a szocializmus utolsó országgyűlési ciklusának képviselője lett: a jelöltség elfogadása után ez nem is igen történhetett másképp, hiszen maga a szavazás már nem sok tételt bírt, a korszak szellemében az indulók tulajdonképpen biztos befutók voltak. Ehhez a parlamenti ciklushoz köthető nevezetes beszéde, melyet a bős–nagymarosi vízlépcső tárgyában mondott el. 1988. október 7-én a hazai tudóstársadalom nevében felszólalva elmondta, hogy az Akadémiát nem kérdezték a terv kidolgozásakor, noha elődje, Erdey-Grúz Tibor már 1974-ben kérte, hogy megvitathassák a terveket. Azok csupán 1977-ben jutottak el az Akadémiához, tájékoztatásképpen. Az MTA elnöksége 1983 decemberében azt ajánlotta a kormánynak, hogy állítsa le vagy függessze fel az építkezést, de ez nem történt meg, és a közvélemény nem értesülhetett az akadémikusok egyhangú állásfoglalásáról, mivel ez a javaslat nem került nyilvánosságra.³⁵

„Szentágothai János szenvedélyes beszéde, a maga szimbolikus erejénél fogva is, óriási jelentőségű fordulat, a magyar tudomány erkölcsi diadala.

Nem kellene bizonygatnunk, hogy Szentágothai János személyében a magyar tudomány egyik leghíresebb képviselője szólalt meg” – lelkendezett egy kortárs elemző.³⁶ Bármennyire is szenvedélyes, ugyanakkor észérvekkel hatni igyekvő volt a beszéd, nem bizonyult elegendőnek, az országgyűlés ugyanis nagy többséggel megszavazta az építkezés folytatását. A professzor a szavazást követően megfogadta, hogy többé nem szól hozzá „laikusként” a kérdéshez,³⁷ de kiállása mégsem volt következmények nélküli. Az Akadémia tekintélyével a háta mögött beszéde hatást gyakorolt a tudósításokat olvasókra, különösen a miniszter válaszával összevetve, miszerint az illetékesek nem tudtak a tudóstársadalom határozatáról. „Valaki tehát nem mondott igazat” – vonta le következtetését egy bátor műegyetemista.³⁸ Ezt bizonyára Szentágothai is így gondolta, hiszen csalódottsága ellenére továbbra is részt vett az építkezés körüli vitákban.

Szentágothai János a ciklus lezárulása után is folytatta közéleti pályafutását, bár ekkor már második képviselőjelöltségének egészen más volt a légköre. A rendszerváltás utáni első szabad választáson a Magyar Demokrata Fórum listás jelöltjeként, annak második helyén indult, és jutott be a parlamentbe. Nem sorsszerűségnek, hanem kötelességének érezte az indulást, és az orvostörténész Antall József tevékenységét is nagyra becsülte, bizonyára ez is motiválta a szerepvállalásban. Jelöltsége mellett szólt a vízlépcsővel kapcsolatos korábbi kiállása is, melynek köszönhetően széles körben közismertté vált és tekintélyt szerzett. Szeretteivel együtt nagy várakozással tekintett a változásokra, amelyek többek között – felesége legnagyobb örömeire – azzal jártak, hogy a Bethesda Kórház újra a református egyház tulajdonába került. Sok fejleménynek örülhettek együtt, azonban számos újdonság megdöbbentette vagy csalódással töltötte el a professzort. Nem értette, hogyan ütheti fel ismét a fejét az „ócska és levitézlett hamis nacionalizmus és önsajnáló búsmagyarkodás”, de azt sem, egyesek miért tiltakoznak olyan kétségbeesetten a vallásoktatás ellen. Felfoghatatlan volt számára az újra megjelenő antiszemitizmus, valamint a cigányellenesség is.³⁹ Nem feledkezett el a történelmi tanulságokról, és nem hajlott

a múltat megszépíteni kívánó tendenciákra, ehelyett őszinte és racionális önvizsgálatot követelt. Ez talán leginkább abból látható, hogy 1994 márciusában azt javasolta, az országgyűlés emlékezzen meg Magyarország náci megszállásának 50. évfordulójáról. Párttársa módosító javaslattal állt elő, miszerint a náci szót németre kellene cserélni, ugyanakkor meg kellene emlékezni a szovjet megszállás áldozatairól is. Szentágothai képviselő nem engedte, hogy összemossák a két eseményt, és kiállt az eredeti elképzelése mellett, rámutatva arra, hogy 1944. március 19. bizony megérdemel egy külön megemlékezést, hiszen „szégyenteljesen részt vettünk benne”. Az országgyűlés végül – kis többséggel ugyan, de – Szentágothai eredeti javaslatát fogadta el.⁴⁰ Parlamenti felszólalásaiban következetesen kiállt amellett, amit értékesnek ítélt: hangsúlyozta az abortuszok magas számának tarthatatlanságát, kiállt a környezetvédelem mellett, és továbbra is markánsan elítélte a bős–nagy-maroszi vízlépcső tervét. Utolsó nagyobb ívű beszédében az Akadémia mellett foglalt állást, amikor egyes képviselőtársai úgy nyilatkoztak, hogy a tudósok intézménye valójában sztálinista struktúrájú és feudális szellemiségű, és ezeket a jellemzőket az új akadémiai törvény csak konzerválná. Markánsan elutasította a vádat, hivatkozva tudóstársai szenvedéseire és saját megpróbáltatásaira, melyeket az Akadémia nevében vagy azt felhasználva követtek el ellenük. Minden vád igaz, amit a sztálinista áltudománynak rónak fel, sőt még több is – de akkor sem szabad megfeledkeznünk az akkoriban működő, alkotó tudósok nemzetközi mércével is kiemelkedő teljesítményéről, mely mégiscsak az intézményhez köthető – vélte a professzor. Ennek szellemében nem támogatta az Akadémia finanszírozásának és szerkezetének átalakítását.⁴¹

A képviselőség mellett számos közéleti funkciót vállalt: „elnöke volt a Magyar–Osztrák Baráti Körnek, a Magyar Protestáns Közművelődési Egyesületnek, a Páneurópai Unió magyar tagozatának, társelnöke a Magyar Keresztény–Zsidó Társaságnak és alelnöke a Keresztény–Zsidó Baráti Körnek.”⁴² A békét és barátságot propagáló szervezetek mellett azonban harcolni is tudott, bár ez a harc gyakran kilátástalannak tűnt, mégpedig a rendszer-

váltás időszaka körül különösképpen burjánzó áltudományok ellen: az akkori helyzetet, például az ufómániát kultúrbotránynak minősítette Szentágothai.⁴³ A felvilágosítással, meggyőzéssel végzendő hadviselés érdekében 1990-ben elvállalta a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat elnökségét, 1992-ben pedig az akkor megalakuló Tényeket Tisztelők Társaságáét, másként Magyar Szkeptikusok Társaságáét, melynek előbbiekhez hasonló céljai voltak.⁴⁴ Ugyanakkor azt hirdette, hogy a tudomány egyáltalán nem áll szemben az istenhittel, az agy kutatás és a lélek valósága nem zárja ki egymást.⁴⁵

„EZ JÓ MULATSÁG, FÉRFIMUNKA VOLT!”

Szentágothai János az 1960-as évektől kezdve küzdött hipertóniával, és az 1970-es évek végén szívinfarktust kapott – állítása szerint nagyrészt az akadémiai történések, a po-

litikai vezetés nyomása miatt⁴⁶ –, de diétás étkezéssel, rendszeres testmozgással igyekezett karbantartani egészségét. Talán ennek és felesége szeretetteljes gondoskodásának köszönhetően 1994-ig élt, mindvégig aktívan, utolsó napjáig dolgozott. Élete vége felé így értékelte az elmúltakat: „Ez jó multság, férfimunka volt!”⁴⁷ Ezt az utókor is így gondolja, legalábbis a jelek erre mutatnak. Azóta ugyanis Pécssett sétány, Budapest IX. kerületében tér viseli a nevét, utóbbit mellszobra díszíti. A Pécsi Tudományegyetemen a Szentágothai János Kutatóközpontban, a Semmelweis Egyetemen a Szentágothai János Laborban (Anatómiai, Szövet- és Fejlődéstani Intézetben) és a Szentágothai János Idegtudományi Doktori Iskolában folyik a magas színvonalú oktatás és kutatás. A professzor személye és munkássága nem csupán a családtagok, hanem az őt ismerő tudósok és hálás tanítványok emlékezetében is fennmaradt.

Papp Barbara

JEGYZETEK

- 1 Kóczian–Kölnei: The struggle, 101–106.
- 2 Schimert: *Az „elveszett” fiúkról*; Schimert: „...mivelhogy mindvégig...”; Schimert: *Krisztus kitalálhatatlan*; Schimert: *A magvető*.
- 3 Nagy: *A Miskolci Testvérgyülekezet*, 4.
- 4 Szentágothai: Édesanyám főztje, 6.
- 5 Szentágothai János országgyűlési hozzászólása. 1993. június 2. <https://www.parlament.hu/naplo34/301/3010024.html>. (A letöltés ideje: 2023. május 15.)
- 6 Schmidt: A Thomas Mann Gymnasium, 56.
- 7 A Pázmány Péter Tud-Egyetem díszgyűlése. *OH* 77 (1933) 20. sz. 437.
- 8 *PPTE almanach*, 1933–1934, 71.
- 9 Előadások. *Az Újság* 1934. április 22. 90. sz. 14.
- 10 Házassági anyakönyv, Budapest, IV. ker. 129/1938., 1938. június 3. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HT-DRD3-X4G>. (A letöltés ideje: 2023. május 15.)
- 11 *PPTE almanach*, 1940–1941, 92.
- 12 Házassági anyakönyv, Budapest, IV. ker. 129/1938., 1938. június 3. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HT-DRD3-X4G>. (A letöltés ideje: 2023. május 15.)
- 13 Szentágothai: Ulyssesként, 1293.
- 14 A CIII. nagygyűlés. *AÉ* 53 (1943) 1–5. sz. 7.
- 15 Flerkó: *Szentágothai János*, 17–18.
- 16 Réthelyi: Összefoglaló.
- 17 Fekete (összeáll.): *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai*, 486.
- 18 Rozs: A Pécsi Református, 373–375.
- 19 Rozs (összeáll.): Pécsi felsőoktatási, 339.
- 20 A Dunántúli Nemzeti Tanács programját közli: *PK* 3 (1957) 1. sz. 158–160.
- 21 Rozs (összeáll.): Pécsi felsőoktatási, 344.; AL 5. Főtitkár (Erdey-Grúz) 24/2, 1619/F/1957. Fegyelmi határozat Szentágothai János ellen az 1956-os ellenforradalmi tevékenysége miatt.
- 22 Szépe: Ceruzahegyezési, 200.
- 23 Szentágothai: Ulyssesként, 1290.
- 24 Szentágothai et al.: Iskola és műveltség, 129–169.
- 25 Hajnal: „Habár fölül a gálya...”, 372–384.
- 26 Szentágothai: Ulyssesként, 1294.
- 27 AL 151. b. Elnökségi ülések 1979. január–márciusi kötet. 10/1979. sz. elnökségi határozat a Tudós Klub új szervezeti szabályzatáról. Elnökségi ülés, 1979. február 27.
- 28 AL 151. b. Elnökségi ülések 1978. november–decemberi kötet. 56/1978. sz. elnökségi határozat a kegyeleti ügyek rendezéséről. Elnökségi ülés 1978. december 19.
- 29 Az Elnökség 26/1979. sz. határozata a Magyar Tudományos Akadémia 1979. évi közgyűlési határozatai végleges szövegének megállapításáról. A Magyar Tudományos Akadémia Elnökségének határozatai az 1979. május 29-i üléséről. *AK* 28 (1979) 8. sz. 86.
- 30 Az elnökség 31/1977. számú határozata. *AK* 27 (1977) 3. sz. 132.
- 31 AL 151. b. Elnökségi ülések 1979. április–júniusi kötet. Az MTA 25/1979. sz. elnökségi belső határozat. MTA Elnökségi ülés, 1979. május 29. 2.
- 32 AL 150. b. Közgyűlés, az 1980. évi közgyűlés kötete, az 1980. június 11-i ülés jegyzőkönyve 11.
- 33 Szentágothai: Ulyssesként, 1290.
- 34 Uo. 299.
- 35 A vízlépcső építését program szerint folytatják. *Magyar Nemzet* 1988. október 8. 2.
- 36 Kodolányi: A kör helyreállítása, 28.
- 37 Szentágothai János parlamenti felszólalása. <https://www.parlament.hu/naplo34/366/3660097.html>. (A letöltés ideje: 2023. május 17.)
- 38 Hajnal: Körkérdeztünk, 1.
- 39 Szentágothai: Ulyssesként, 1300.
- 40 Szentágothai: „Szégyenteljesen...”, 6–7.
- 41 Szentágothai János parlamenti beszéde. <https://www.parlament.hu/naplo34/309/3090069.html>. (A letöltés ideje: 2023. május 17.)
- 42 Flerkó: *Szentágothai János*, 105.
- 43 Piróth: Százhetvenből húsz, 208.
- 44 Megalakult a Tényeket Tisztelők Társasága. *TermVil* 123 (1992) 5. sz. 233.
- 45 Szentágothai: Tudat és keresztyén hit, 21–28.
- 46 Flerkó: *Szentágothai János*, 87–88.
- 47 Vörösmarty Mihály: Gondolatok a könyvtárban, idézi Szentágothai János: Ulyssesként, 1302.